

Naturretten og den danske bonde

Af *Ingrid Markussen*

Naturret og naturlove, som de kommer til udtryk overfor bondestanden i 1700tallet, kan synes at være et lidt luftigt tema at tage op blandt landboforskere, der er vandt til at stå med begge ben på jorden. Lad mig derfor begynde lige så ydmygt som naturretsforfatteren Hans Paus. Han skrev i 1750 i forordet til bogen: »Naturens Ret som en Grundvold til den Danske og Norske Borgerlige Ret«:

»I det Øvrige vil jeg have mig udbedet den gunstige Læsers Yndest og milde Dom, om noget udi dette Skrift skulle findes, som ikke saa aldeles nøye var observeret, thi mange Øyen see meere end et, og der er Grader udi et hvert Menneskes Indsigt, saa at alle Mennesker ere ikke lige Kløge, lige Lærde og lige Dybsindige. Men enhver gør sin Pligt, naar han bruger sit Pund til Guds Ære og sin Næstes Nytte og Gavn, hvilket er det eeneste jeg vil have erindret til dette mit Skrifs Forsvar«.

Når jeg i det følgende beskæftiger mig med naturret, gør jeg det hverken som retshistoriker eller som idehistoriker. Jeg ser altså ikke naturretten i forhold til andre retssystemer, som f.eks. den romerske ret eller retspositivismen.¹ Jeg er uddannelseshistoriker, og arbejder med grundlæggende forestillinger i samfundet om den viden og den dannelse, som folket bør have. Det er i empirisk materiale, at jeg har mødt naturretten som et etisk tankesystem om menneskets indre natur, og den påvirkning mennesket modtager fra den ydre natur. Hvis man vil forstå den samfundsmæssige udvikling i 1700tallet, er det efter min opfattelse nødvendigt at kende naturretten.

Kendskab til naturretten og til tanker om en naturens lov har også apel til os i dag, hvor vi ofte hører opfordringer til at få mere moral og etik ind i skolens undervisning og i retssystemet, og hvor vi som her står i et center, der oplever et behov for at udtrykke sig om menneskets sammenhæng med naturen.

Tanken om en naturlov, som en lovbundet ordning af uni-

verset, der gav regler for, hvordan mennesker skulle indrette sig i samfundet går tilbage til antikken. Den blev videreudviklet af middelalderfilosofen og skolastikeren Thomas Aquino, der udarbejdede en teori om tre love: den af Gud åbenbarede ret, den heraf følgende guddommelige lov i menneskene, og den af mennesker skrevne lov. Naturretten blev således et guddommeligt styrende princip, som står over den positive ret; en art etisk grundlov.

Hos den tyske filosof Samuel Pufendorf blev naturens lov i 1600tallets anden halvdel en etisk lov, som mennesker i kraft af deres fornuft kan og må acceptere. Den religiøse grundtanke gør den let at indpasse i f.eks. den pietistiske tænkning.

I 1700tallets oplysningstid svækkes den religiøse grundtanke, og en mere sækulariseret udgave gør sig gældende: den menneskelige fornuft kan uden et guddomsprincip acceptere en etisk grundlov. Naturloverne og naturretten bliver efter denne opfattelse fornuftens eller samvittighedens stemme i det enkelte menneske.

Naturens Lov, som vi kender den fra 16 og 1700tallets politiske og økonomiske reformskrifter, gav udtryk for en opfattelse af, at alle mennesker var fødte lige på jorden, at menneskerne fra begyndelsen alle var frie, at de senere slog sig sammen i selskaber og stater, og at de af praktiske grunde overdrog en faders myndighed til en regent. Derfor passer naturretten udmærket til enevældige regimer. Oplysningsfilosofferne udviklede tanker om denne frivillige kontrakt mellem folk og fyrste – stadig henholdende sig til naturretten. Naturretten blev politisk dynamisk – med dens hjælp kunne der stilles krav til regenten om aktiv handling for at udvikle samfundet. Regentens opgave var ikke mere kun at sørge for rammerne for samfundet i en lov og orden-politik. Med baggrund i naturretstænkningen blev der stillet forventninger til regenten om at være aktiv, idet det var hans opgave at sørge for *det fælles bedste* – det almenne vel, eller som det også hed: folkets lyksalighed.

Endnu var det fælles bedste identisk med STATENS VEL. Befolkningen skulle f.eks. lære at elske staten højere end sig selv. Den i Danmark så indflydelsesrige tyske 1700talsfilosof, Christian Wolff, talte imidlertid ikke om staten. Wolff undgik konsekvent udtrykket staten. Han talte og skrev om »Das Gemine Wesen«. Hermed nærmer vi os en moderne opfattelsen

af et samfund bestående af et folk og dets valgte styre, og ikke en enevældig stat.

Regenten, som statens tjener var et idealbillede, men et ideal, der kunne benyttes af en intellektuel elite, der var tilhængere af reformer. Det var sprængstof i naturretstankerne.

I 1700tallet sker der en markant udvikling i naturlovstænkningen. Medens teoretikerne tidligere talte om naturloverne som *et* princip, der var gældende for alle mennesker – noget der lå i menneskets natur – uanset hvor og hvornår de levede på jorden, så udviklede bl.a. Montesquieu tanker om, at naturens forskellighed udvikler mennesker forskelligt. Folkenes karakter bliver derfor forskellig alt efter »lufts og egns beskaffenhed«, som han udtrykker det, og følgelig må de love, der udvikles blive forskellige i forskellige stater.²

Det er egentlig en helt anden form for naturtænkning, der gør sig gældende hos Montesquieu end hos f.eks. Samuel Pufendorf. Montesquieus opfattelse fik hurtigt politiske konsekvenser for Danmark. En af tidens førende teoretikere, den tyske teolog, J. D. Michaelis fra Göttingen, foretog nemlig, ud fra Montesquieus tanker om lufts og egns beskaffenhed og betydning for lovgivningen, en analyse af den i Danmark gældende mosaiske ret. Den mosaiske ret var blevet indført i Danmark efter reformationen. Michaelis påviste, hvordan den mosaiske ret skyldtes særlige forhold hos jøderne, og følgelig ikke kunne lægges til grund for en alment gældende morallov. Den danske jurist Kofoed Ancker tilsluttede sig kritikken. Konsekvensen blev en ændring af ægteskabsretten i slutningen af århundredet og ændringer indenfor den strafferetlige behandling af en række sædelighedsforbrydelser og manddrab.³

Naturretten blev således et idemæssigt kraftfelt i den intellektuelle elites samfundsdebat, samtidig med at den gennem hele århundredet havde en kolosal betydning for dansk lovgivning. Naturretten blev den herskende retning indenfor dansk retsvidenskab. Der foreligger fire danske publikationer om naturet i løbet af 1700tallet.

Ludvig Holberg var den første, der skrev et værk om naturret og folkeret. I 1716 udkom »Introduktion til Naturens og Folkerettens Kendskab«, der byggede på Hugo Grotius, Christian Thomasius og Samuel Pufendorf. Efter at det juridiske

studium var blevet etableret på Københavns Universitet i 1736, blev jurister og embedsmænd uddannet efter dette værk.

I 1750 udgav *Hans Paus* det omtalte værk: »Naturens Ret som en Grundvold til den Danske og Norske Borgerlige Ret.« Hans Paus er ikke omtalt af moderne danske retshistorikere, som Ditlev Tamm og Sv. Gram Jensen. Uden betydning for den juridiske uddannelse var han ikke. I undervisningen på Sorø Akademi blev der henvist til netop dette værk.⁴ Her henvistes også til Holberg.

Det næste danske værk om naturret blev i 1770'erne skrevet af *Lauritz Nørregaard*: »Natur-Rettens første Grunde«. Ifølge Ditlev Tamm var Nørregaards bog en tillæmpning af Chr. Wolffs naturretssystem, udtrykt i 1720 i: »Vernünfftigen Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen«, og i hans lærebog fra 1740'erne: »Institutiones juris naturae.«

Sidst i århundredet fulgte det fjerde værk om naturret, skrevet af professor i lovkyndighed ved Københavns Universitet, *I. F. W. Schlegel*: »Naturrettens eller den almindelige Retslæres Grundsætninger«. Det er påfaldende, så stille det derefter blev om naturretten. Schlegels værk er det sidste, der blev skrevet om naturret i mange årtier.

Naturrettens betydning for bondestanden ses på forskellige måder – indirekte i de holdninger, der kommer til udtryk hos dem, der interesserer sig for og arbejder med bondesagen – i første omgang den elite, der uddanner embedsmænd og gods- ejere, hos forfattere af landøkonomiske skrifter og statsteoretisk litteratur, endvidere politikere, godsejere og endelig de forfattere, der skriver oplysende litteratur for bønder og lærebøger til skolens undervisning.

Direkte kan betydningens ses i reformlovgivningen og i private tiltag på godserne.

Naturretten kom også til at påvirke bondestanden selv i form af ændrede holdninger, som naturligt måtte følge af de påvirkninger, som standen udsattes for af politikere og økonomer og af skolens ihærdige påvirkere. Disse konsekvenser af naturretstankerne er for så vidt mere interessante end de først nævnte, men også langt sværere at dokumentere.

1. Den indre natur. Naturretten i Jacob Badens lærebog for bønderbørn

Lad mig eksemplificere naturretstankernes indflydelse på pædagogisk tænkning ved at tage en enkelt lærebog frem, der henvendte sig til bønderbørn.

Det drejer sig om Jacob Badens »Forsøg til en moralsk og politisk Catechismus for Bønderbørn«, skrevet i 1766, tilegnet J. H. E. Bernstorff. Jacob Baden var bror til forvalteren på Bernstorffs gods, Terkel Baden, der gennemførte godsets jordreformer i 1760erne.

Baden lægger ud med et vigtigt spørgsmål: »Bør Bonden oplyses om sine Pligter? Er det billigt at den Deel af Borgerne, som allermeest føler Lydigheds Aag, allermindst underrettes om Grundene til sin Lydighed? Er det ikke bedre at Bonden bliver i sin Vankundighed og sukker, end oplyses og knurrer? ... Hvad hjælper det«, fortsætter Baden, »at Moralisten befaler ham at elske sine Medborgere, naar alting omkring ham indbyder ham at hade dem? Kærlighed til Fædernelandet er i mine Tanker en Chimære, naar den ikke oplives ved Selvkærlighed. Vi var Mennesker førend vi bleve Borgere, og intet kan forbinde os til at arbejde paa andres Lyksalighed, naar vi ikke med det samme arbejdede paa vor egen. Det er Naturens Orden, den ere ingen Love eller Indretninger i Stand til at kuldkaste.«

Bonden trængte til »Frihed førend til Oplysning«, siger Baden, og er af den opfattelse, at »Kærlighed til Regenten og Fædernelandet grunder sig paa Kærlighed til Forældre og Børn, da Familien er et lille Fæderneland.«

Udtryk som: Pligt – medborgerpligten at elske sine medborgere ved at arbejde på andres lyksalighed – selvkærligheden – friheden – naturens orden, der står over al lov og alle indretninger i samfundet – at vi alle var mennesker før vi blev borgere, og familien som kernen i staten, viser, at det er naturretens pligtlære, der toner frem hos Baden.

Pligtlæren

20 år før Baden skrev sin bog var pligtlæren blevet indgående behandlet i et værk af Samuel Pufendorf: »Et Menniskes og en

Borgers Pligter efter Naturens Lov«. Den udkom på dansk i 1742.⁵

Pligten er i naturretten det etiske princip, som Kant senere udvikler til det, der kaldes Kants kategoriske imperativ »Handl på en sådan måde at din handling kan lægges til grund for et alment gældende princip.«

Kants tanker er særdeles aktuelle i dagens pædagogiske debat, hvor man efterlyser mere bevidsthed om et etisk grundlag for skolens undervisning.

I sin bog inddelte Pufendorf pligterne i: pligterne mod Gud, pligterne mod sig selv og pligterne mod andre. Nogen vil måske være tilbøjelig til at mene: Dette er ikke naturretstanker. Det er tanker, der går tilbage til Luthers reformation. Det er på sin vis rigtigt. Også Luther taler om pligter, men *en* af pligterne har i naturretten fået en stærkere accentuering: pligterne mod sig selv. Selvkærligheden er et fundamentalt træk i naturretten, der kom til at påvirke den pietistiske tænkning, som vi kan se det hos Pufendorf. Der er ikke tale om egoisme, men om en fornuftig pleje af menneskets sjæl og legeme. Da sjælen ifølge denne opfattelse bestod af vilje og forstand, blev konsekvensen en pædagogik, der gik ud på at styrke viljen og fremme forstanden.

Pligtlæren og forstandsøvelserne bliver i slutningen af 1700tallet udviklet i skolens lærebogsmateriale, både i læsebøger og i religionsbøger, og vi kan møde den i en almen interesse i det antikke bud: »Kend dig selv«, med opfordringer til hver dag at afslutte dagen med et lille regnskab over gode og forkerte handlinger.

Som fag eller emne kaldtes pligtlæren også morallære og var, hvad mange oplysningspædagoger mente, den eneste del af den kristne børnelærdom, som burde læres i skolen. I biskop Balles Lærebog fra 1791, der afløste Erik Pontoppidans katekismeforklaring indgår pligtlæren som bogens anden halvdel.⁶

Pligtlæren gik videre i skoleloven af 1814, hvor der i indledningen tales om børnenes skyldigheder over for Gud, sig selv og andre. Naturretten har således på dette punkt sat sig dybe spor i skolens idemæssige grundlag og har været af betydning både for bondestand og for andre stænder.

Naturretslig samfundsopfattelse

I Jacob Badens lille bog kommer også andre naturretsideer til at præge hans tekst, bl.a. i omtalen af forholdet mellem regent og borger. Han spørger bl.a.: »Hvad er en god Konge?« og lægger selv svaret i barnets mund: »En god Konge er en Regent som vaager paa det omhyggeligste for sine Undersaatters Velfærd, og troer, at den paa det nøyeste er forbunden med hans egen, som ikke udvælge andre Personer til at udføre sin Villie, end de om hvis Dyd, Redelighed og Indsigt han er overbevist.« Herpå spørger han: »Hvad er en god Øvrighed?« – »Kan en Øvrighed være slet naar Regenten er god?«, og senere: »Hvad er en god Borger«. Svaret her er: »En god Borger kalder jeg enhver som i sin Stand og efter sin Evne udretter noget got og nyttigt.«

»Naar er en Bonde en god Borger?«, spørger Baden videre, og svarer: »Naar en Bonde anseer sig for en vigtig Medlem af Fædernelandet, og troer at dets Beste beroer meget paa om han dyrker sin Jord vel eller ilde, med Flid eller skiødesløst, om han opføder sine Børn til Gudsfrygt og Arbejdsomhed, eller til Ugudelighed og Dovenskab, om han betaler sine Skatte og Afgifter til rette Tid eller ikke...«

Næste spørgsmål: »Naar ere en Bonde en slet Borger« får svaret: »Naar en Bonde foragter sig og sin Stand, og troer at hans Flittighed eller Dovenskab, Dyd eller Udyd ingen Indflydelse har i det Almindelige Beste, naar han erlægger sine Skatte og Afgifter tvungen, søger at berige sig med sine Medborgeres Ulykke og deslige...«

Der bliver spurgt: »Er Bondestanden en vigtig Stand«. Og svaret er: »Ja. Det er den talrigste Stand i Landet... der i Fredstid holder de fleste Hænder i Arbejde... i Krigstid leverer de fleste Mennesker til Landets Forsvar. Den Stand ved hvis Flid og Vindskibelighed de Levnetsmidler frembringes, som Menneskene allermindst kunne undvære til Livets Ophold...«

Der spørges også til husmænd og landarbejdere, og barnet får at vide, at de er gode borgere, når de trolig forretter, hvad husbonden befaler ham: »saa er han lige saa god Borger, som den, der er i høyste Stand og har de bedste Vilkaar; thi det kommer ikke an paa, hvor meget en udretter til Fædernelandets Beste, men med hvad Villie han udretter det som Forsynet har givet ham Kræfter og Vilkaar til at gjøre« – en

opfattelse, som er helt i overensstemmelse med naturretens forsynsopfattelse.

Til sidst spørger Baden, af hvad årsager en bonde bør elske sin stand. Svaret er bogens længste og det mest begejstrede!

Badens opprioritering af bondestanden bunder i naturretens tanker om at alle er lige over for Gud, specielt som tankerne er udviklet af pietismen, hvor stand og formue ingen rolle spillede. Det var gerningerne i jordelivet, det kom an på, den dag regnskabets time var inde. Kameralisterne overtog opfattelsen, idet de kunne se en økonomisk idé i bondens erhverv. Heri ligger en klar standstænkning. Naturretten sagde ingenting om, at mennesker skulle være socialt lige i samfund, blot at de engang havde været det – heller ikke at alle skulle være født med lige evner. Vor tids lighedsideer ligger langt fra, de tanker, som man møder i naturretten, men tankerne får alligevel stor betydning for den øgede accept af grupper i samfundet, som tidligere havde været mindre vel estimeret: bønder – jøder – slaver – fanger – og kvinder.

De tanker, der hos Baden er fremsat i katekismeform, bygger således klart på naturretslige principper om forholdet mellem regent og borger, ligesom de bærer præg af rationalismens nyttetænkning og tidens opprioritering af bondestandens værdi – også dette er et tegn på naturretens gennemslagskraft.

Jacob Badens begejstring for bondestandens lyksaligheder lyder lidt skurrende, når man betænker den kritiske indledning på bogen, hvor han taler om hvor elendigt bonden har det, ufri under lydigheds åg – uoplyste – uden muligheder for at arbejde til sit eget bedste – mest tilbøjelig til at hade sine medmennesker, ikke at elske dem. Det er godsejerstanden, han har i tanker. Det er den han vil påvirke og dermed den indretning, der vedrører landbrug og bønder.

2. Den ydre natur

Kritiske røster om agerbrugets elendige tilstand og bondestandens vanskelige forhold var hyppige indenfor landbolitteraturen. En speciel forklaring: Danmarks vanskelige natur, henviser til Montesquieus naturlovstanke. Forklaringen gives af professoren ved Sorø Akademi, kameralisten Andreas Schytte,

i hans værk Staternes indvortes Regiering, der udkom 1773–1776.

Men først Montesquieu.

I Montesquieus bog *L'Ésprit des Lois*, som på dansk kom til at hedde »Om Lovenes Natur og Aarsag« 1770–71, omtaler han »Lufts og Egnens Beskaffenhed«, og den store betydning for menneskers og dermed for lovenes natur, som forskellige egne klima og natur havde.

Den kolde luft i de nordlige lande »sammenkrymper de yderste Dele af de yderste Fibre i vort Legeme«, skriver Montesquieu, »der giver dem Spændekraft, og beforder Blodets Tilbagekomst fra de yderste Dele hen til Hiertet. Den gjør og disse Fibre kortere, følgelig formerer den endnu derved deres Styrke. Den varme Luft derimod gjør de yderste Ender af disse Fibre slappe, og forlænger dem; den formindsker altsaa baade deres Styrke og Spændekraft.« (bd. 2 s. 2)

Der er altså mere »Mod og Styrke i de kolde Verdens Egne«, fortsætter Montesquieu, medens »Folkene i de varme Lande ere saa frygtagtige, som ellers gamle Folk...«

»Derfor vil man i de Nordiske Egne«, fortsætter Montesquieu, »finde Folk, som have faa Laster, Dyder nok, megen Oprigtighed og Alvorlighed i Omgang.« I de sydlige lande derimod, mener han, tiltager lysterne og tilbøjelighederne. »Der er ingen munter Lyst og Attraa til noget, intet ædelt Foretagende, ingen høymodig Tanke; alle Tilbøjeligheder ere der lidende uden Virksomhed; Ladhed skal der udgiøre Lykken. Man skal hellere der lide allehaande Straf og Revselse, end man skal taale at Sielen skal bringes til at arbeide det ringeste, at bruge Hovedet og Forstanden er der det besværligste og utaaleligste Arbeide; Trældoms selv skal der være meget mere taalelig end saa meget Forstands Brug, som udfordres til at være sin egen Ledere, saa man hellere vil leve i Trældom og i et slavisk Levnet, end man vil have den Møie at bruge Forstanden saa meget, at man kunde bestyre sig selv og sin Opførsel.« (bd. 2 s. 7f).

Konsekvenserne for lovgivningen bliver udviklet i Montesquieus 18. bog: »Om Lovene betragtet i den Overensstemmelse, de have med Jordens Og Grundens Natur.« (bd. 2 s. 119ff)

»Et Lands gode og frugtbare Jord er en naturlig Aarsag, at Folkene der bringes i Underdanighed og under en herskende

Magt«, skriver Montesquieu, medens derimod »Landenes ufrugtbarhed gjør Menneskene vindskibelige, ædruelige, hærdede til arbeide, tappe og skikkede til Krig... Folk, som boe paa Øerne, ere mere tilbøvelige til Friheden end de, som boer paa det faste Land« (bd. 2 s. 119), idet landet bliver for lille til undertrykkelse.

Andreas Schytte omsætter i sit værk Montesquieus ideer til danske forhold. I bind fem omtaler han »Landets naturlige Berskaffenhed«. (sid. 23ff) Han skriver her, at både mennesker og stater har deres specifikke teperament: »Hver Stat skal regieres paa sin egen Maade, der er overensstemmende med dens Natur og Temperament«, og han fortsætter: »Landets naturlige Beskaffenhed hænge fornemmeligen af den Himmelegn, hvorunder det ligger«. Derfor har de nordiske folk stærkere legemer og mere courage end de sydlige. »Den stærke Heede under de varme Himmel-Egne setter Blodet og Livs-Geisterne i Blodet i stærk Bevægelse. Disse Egnes Beboere have derfor ligesaa meget af det, vi kalde Liv, Flygtighed, Ustadighed som de koldere Landsstrækningers Beboere af det, vi kalde Tunghed og Stadighed... Varmen foraarsager idelige Uddunstninger, der svække disse Folkes Legemer, de har derfor ikke den Fasthed og Styrke i Legemet, som de nordligere Folk... de er lettere at gøre til Slaver end de nordlige Folke-Slægter, og maaske den despotiske Regiering passer sig bedre til dem, end nogen anden Regieringsform« (ibid.).

Tankegangen er den samme hos Montesquieu. De nordlige egne, som Danmark befinder sig indenfor, mangler naturens gavmildhed, men til gengæld har den udviklet en befolkning, som er i besiddelse af frihedstrang og gode egenskaber til politisk og arbejdsmæssigt at erstatte naturens mangelfuldhed. Lovgavernes opgave bliver på denne baggrund at »bestyrke Dyderne og rette Lasterne«, og som Montesquieu peger han på, at et folks sæder altid ville være en vejleder for den lovgivende magt.

Et væsentligt spørgsmål for en kameralist, som Schytte, er: »Hvordan bliver et Land rigt?« (bd. 2 s. 62) Han svarer:

»Jeg troer, at det er muligt endog med liden Møie og urygkelige Grunde, tage af Naturen, Fornuften og Erfaringen, at overbevise Norden, at den vanskeligen for ikke at sige umuligen i sin nærværende Forfatning kan blive Rig paa anden Maade end ved Sparsomhed foreenet med Arbejdsomhed.«

Han fortsætter: »Al Verden beundrer de den Omsorg, som Frederik IV, Christian VI, Frederik V anvendte paa Regierings Væsenet. Hvorfor opnaaede de ikke deres Ønskers Maal? Vi gjøre visseligen de nordiske Folkeslægter Uret, om vi troe, at de ikke ere lige saa skikkede til store Foretagender, som de sydlige. Sagen er denne: *Vi har Naturen imod os*. I vor Himmeleegn og beliggenhed paa Jordkloden ligger den sande Aarsag«. (ibid.)

Schytte omtaler herefter landmandens besværligheder på grund af klimaet: de må bygge stalde, holde sig med varme klæder, vinterfordre kreaturerne o.s.v. Foråret kommer sent og kreaturerne må slide for ploven og styrte om på grund af for lidt fodring. Løsningen var, set fra Schyttes side, hårdt arbejde og sparsomhed, to dyder, der hos Schytte viser hen til naturrettens vurdering af menneskets natur. At elske at arbejde er ifølge Schytte en naturlov – (i hvert tilfælde hvis man beboede den nordlige halvkugle) – at få arbejdsmuligheder er at betragte som en naturret, som enhver ordentlig styret stat skulle sørge for. (300 000 arbejdsløse ville ifølge denne tankegang være en absurditet, et spild af menneskelige ressourcer, som »en ordentligt styret stat« ikke kunne acceptere.)

Netop i sin tillæmpning af Montesquieus tanker på den danske natur kom Schytte i skarp polemik med en anonym kritiker.⁷

Kort fortalt, mener kritikeren, at sætningen »Naturen er os imod«, er noget vrøvl. Se på England, siger han. Naturen er der at sammenligne med den danske, men landbruget overlegent det danske. Det er ikke naturen, der er os imod, fortsætter han, men de indretninger vi har i staten, der er skyld i de dårlige landhusholdning.

Denne holdning var politisk langt mere ubekvem, end den, som Schytte gav udtryk for. Schytte svarede fnysende, at »Min Vei veiser melder sig i Retten, som Aktor paa Naturens Vegne.«

I hans omstændige og tydeligt besværede forsvarsskrift,⁸ fremgår det klart, at Schytte er ængstelig for bøndernes reaktion, hvis de finder ud af, »at ikke Naturen, men vore Indretninger er Skyld i, at Nationen taber, der hvor den burde vinde«. »Læs Montesquieu, Bodin«, fortsætter Schytte, »og de skulle erfare, at jeg lærer i denne Post intet nyt – kan vel være at denne Sandhed er ny for Dem«.

Det nye angreb, som fulgte på Schyttes forsvarsskrift var skarpt som en savklinge.⁹ Det blev aldrig modsagt. Schytte døde året efter, og debatten om Danmarks vanskelige natur døde med ham.

Henvisningen til Montesquieus naturlovstænkning fik således betydning for den danske politiske debat. Der er ingen tvivl om, at kritikeren fangede Schytte i en politisk opfattelse, der passede godt til Guldbergstyret, men som var inkonsekvent i forhold til hans reformopfattelse i øvrigt. Schyttes forsigtighed forhindrede ham i at gå længere ud i sine forslag om reformer – men der stod faktisk meget mere i Schyttes bøger om vejen til at opveje den onde natur, end kritikeren medgiver ham.

I forbindelse med omtalen af statens salg af krongodset, peger Schytte på værdien af bøndernes ejendomsret, friheden for hoveri, og den værdi staten vil have af bøndernes indtægter på egen jord, samt den folkeforøgelse, der vil følge på bøndernes selvstændighed. Schytte fortsætter:

»Frihed og Folkemængde ere tvende for Staten saa vigtige Fordeele, at man aldrig bør tabe dem af Sigte ved saa bekvem en Leilighed som denne. Sælges Godset stykkeviis til Bønder eller andre Liebhaveere, blive disse derved til Selveiere, og hine befries fra den besværlige Hovning, der betager Bonden Mod og Lyst til at arbeide for sig selv. Det er en aabenbar Sandhed, at intet meere end Frihed og Eiendom opmuntrer Folket til Arbeide. Naar man selv eier sit Gods, naar man selv tager Fordeelen af sin Sved, da først har man Lyst til at arbeide. Tager en anden Fordeelen af vor Møie, da vil Menneskeken-deren ikke undre sig over, at den arbeidende bliver lad og utroe i sit Arbeide«. (Bd. 2 s. 84)

Endnu mere tydeligt, havde Schytte udtalt sig i sine forelæsninger på Sorø Akademi et årti tidligere. Det fremgår af et kompendium fra hans forelæsninger, som stammer fra brødrene Reventlows Sorøstudier.¹⁰ I kompendiet noterede en af brødrene Reventlow Schyttes synspunkter i stikordsform.

»Endtskiøndt der nu udgives mange Forordninger til at forbedre Øconomien, er den dog kun i maadelige Stand. Aarsagerne ere nemlig disse:

- a. vi mangle Folk,
- b. Bønderne have mere Jord end de kan dyrke,

- c. Bonden Vilkor er meget slet, har ingen Ejendomme, liden Sikkerhed for det lidet han kan erhverve sig, maa gjøre streng Hovning, saa meget som hans Herre vil have,
- d. Fælledskabet, som er indført overalt og som saa vanskeligen kan hæves,
- e. Proprietærene har ofte Deel i den slette Landøconomie, de forstaaer den sielden selv, leve i Hovedstaden og trække Penge ud af Godset, plage Bonden med alt for stor Hovning og overlade Administrationen til en egennyttig Forvalter,
- f. I landets Clima ligger adskillige Hindringer, hvorfor vores Øconmie ikke til Anseelse er saa god som andre i sær i de sydligere Landes.«

I notatet genkendes inspirationen fra Montesquieu, men denne gang er Schytte meget mere præcis og nuanceret i sin påpegning af landets problemer end ved alene at henvise til den danske natur. Hans anonyme kritiker havde måske de samme notater liggende.

Polemikken angiver yderpunkterne for debatten om nødvendige landboreformer – på den en side Danmarks natur, der krævede hårdt arbejde og slid og frikendte regeringen for skyld – på den anden side nødvendigheden af en lovgivning, der byggede på den menneskelige naturs stærke sider og på naturrettens værdier som frihed, selsvtændighed, ejendomsret og mulighed for at arbejde for sit eget bedste, der derfor ville blive til det fælles bedste.

Det er bemærkelsesværdigt, at uddannelsesaspektet mangler i Schyttes redegørelse for årsagerne til den dårlige danske økonomi. Tydeligvis spillede det ikke nogen større rolle i hans tænkning i 1760erne, selv om han et andet sted mener, at opdragelsen var for vigtig en sag at overlade til forældrene. Det burde være en opgave for staten. Dette synspunkt udvikles i de kommende årtier og indgår med vægt i landboreformerne fra 1780erne, hvor pligt læren og den moralske opfattelse af arbejdets værdi spillede en stor rolle.

De tanker, som Schytte lagde frem vedrørte både Danmarks ydre natur og bondens indre natur. Begge synspunkter krævede indgreb fra regentens side, hvis naturrettens tanker om menneskets naturlige frihedstrang og ejendomsret til jorden skulle sikres. Som kameralist kunne Schytte se de økonomiske fordele for staten i landboreformer. Vi kender udviklingen, der

gjorde 1700tallets sidste årtier til et vendepunkt i bøndernes og Danmarks historie.

Naturretten i dag

Naturretstankernes betydning for en bondebefolkning har endnu ikke mistet deres aktualitet. I den russiske forfatter Solzjenitsyns åbne brev til den russiske nation, der blev givet i Pravda i over 20 millioner eksemplarer kort før murens fald i efteråret 1990, genfindes mange enkeltheder fra 1700tallets naturretstænkning. Solzjenitsyn står på mange måder i den samme situation, som reformtilhængerne i Danmark gjorde det for 200 år siden – med en befolkning, der har mistet deres naturlige ejendomsret til jorden og dermed deres identitet som bønder. Som 1700talstænkterne efterlyser han en ny moral og en ny pligt lære. Hos Solzjenitsyn bliver naturrets-tankerne tilpasset det forventede politiske systemskifte i Sovjetunionen.

Han omtaler her to grundpiller for staten, der bygger på den menneskelige natur – Menneskets forhold til jord og arbejde. Det følgende er et kort uddrag af den omtale, som blev publiceret i Weekendavisen den 28. sept. 1990.

»Der er grund til, at jorden er givet den forunderlige, velsignede evne til at bære frugt. Og de mennesker, der ikke er i stand til at udnytte denne jordens egenskab er fortabte. Jorden har ikke blot økonomisk betydning for mennesket, men også moralsk betydning... Det er til stor fare for folkekarak-teren, at jorden ikke længere drager. Bondefølelsen er så nedkæmpet og fordrevet i vort folk, at den måske ikke kan genopvækkes... Vi må snarest gøre folk meningen med arbejde begribeligt, for i et halvt hundrede år har det ikke haft noget formål for nogen at arbejde. Det var ingen til at dyrke kornet, ingen til at passe kvæget... Naturen er desuden svinet til at industriens affald.

Forpagtning af jorden er ikke en løsning, fortsætter Solzjenitsyn. Det er at gøre grin med folk at skabe denne afhængighed. Der skal en fri bonde til og et frit marked. Kun ved hjælp af den private ejendomsret kan vi regne med at vort landbrug ikke står tilbage for vestens...« Han finder det nødvendigt med ændrede indretninger i staten, og mener, at selv-

følgelig skal der være demokrati, men fortsætter han. »Vi må gå vor egen vej. Statens indretning er sekundær i forhold til ånden i de menneskelige relationer. Ved menneskelig ædelmodighed kan vi tillade et hvilket som helst hæderligt system, men hvis folk er forbitrede og egoistiske er selv det mest forgrenede demokrati uudholdeligt. Hvis der ikke er retfærdighed og ærlighed i menneskene, så vil det vise under ethvert system... Det er livets åndelige stude der er kilden til styrke og afmagt i et samfund, først derefter kommer produktionen. Markedsøkonomi alene eller sågar fælles overflod kan ikke være kronen på menneskeværket. De samfundsmæssige relationers renhed er mere grundlæggende end graden af overflod. Hvis de åndelige kræfter der udtømt i en nation, så kan ikke den bedste statsform redde denne nation fra døden«. Lidt senere tilføjer han: »De genfødende kræfter kommer nedefra.« Solzjenitsyn finder, at menneskerettigheder er godt, men spørger: »hvordan skal vore egne blive tilgodeset. Ingen grundlove, love og afstemninger kan i sig selv afbalancere et samfund, for det er menneskets natur stædigen at forfølge sine egne interesser.«

Faktisk efterlyser Solzjenitsyn med disse ord, en etisk grundlov og en pligtlære, som den vi kan møde i naturretstænkningen i 1700tallet og i skolens lærebogsmateriale i århundredets slutning. Han henviser da også til Montesquieus tanker om et lands beliggenhed og størrelse som forudsætning for styreform, ligesom han inddrager andre filosofers tanker om demokrati, personlig frihed og om retstater – og først i anden række omtaler han den parlamentariske styreform og almindelig valgret, idet han finder at agtelsen for menneskets personlighed er et bredere princip end demokrati.

Med denne opfattelse af naturretstankerne taler Solzjenitsyn således direkte ind i Montesquieus, Badens, Schyttes men også i Pufendorfs og Chr. Wolffs verden, som vi kan møde deres tanker i den danske landbodebat i 1700tallet.

Også i Danmark stikker naturretten i dag sit hoved op. I april udkom advokat Peter Højlund bog: »Den forbudte retsfølelse – om lov og moral«, der et opgør med Alf Ross' retspositivisme på baggrund af naturretsprincipperne hos Thomas Aquino. »Vi må have etik ind i retssystemet. Demokrati er ikke nok«, siger Peter Højlund, »hvis det kun er en styreform. Demokratiet er kun godt nok, i det omfang det vælger moralsk

acceptable regler. Og den tidligere ombudsmand Lars Nordskov Nielsen giver ham på baggrund af Tamilsagen ret i at der bør mere etik ind i dansk jura.¹¹

Naturretten er altså ikke, som retshistorikere gerne ser det, en historisk foreteelse, en bølgedal mellem to højdepunkter, som Ditlev Tamm udtrykker det¹², men et idemæssigt kraftfelt, der vedrører menneskers grundlæggende rettigheder og pligter i et samfund – et kraftfelt af vældig styrke, der tidsmæssigt rækker langt ud over 1700tallets bondesamfund.

Måske har vi i dag svært ved at vurdere rækkevidden af naturret og naturlove, fordi vi mangler en forskning på området, der tager udgangspunkt i tankernes indflydelse på konkrete spørgsmål i samfundet i bestemte perioder.

Meget peger på, at interessen for naturret for alvor er vakt til live med den moderne miljødebat. Således har to af verdens førende miljødebattører, Herman E. Daly og John B. Cobb, i 1989 givet et moderne bud på en politik, der bygger på en naturretslig opfattelse af økonomi og økologi. De mener, at opgaven i et postindustrielt samfund er udvikle et nyt natur og menneskesyn samt en moralopfattelse, som ramme for en markedsøkonomi. Med titlen: »Det fælles bedste« introducerer de læseren i 1700tallet naturretsprægede begrebsverden.¹³

Noter

1. Ditlev Tamm: Lærebog i dansk retshistorie. 1989, Ditlev Tamm og Jens Ulf Jørgensen: Dansk retshistorie i hovedpunkter. 1975, Ditlev Tamm: Samuel Pufendorf og naturretten i Danmark. Ugeskrift for Retsvæsen 8. maj. 1982. Sv. Gram Jensen: Hvad er retfærdighed? 1983. Alf Ross: Nogle træk af naturrettens historie. Tidsskrift f. Retsvæsen 1953. Alf Ross: Naturret contra retspositivisme. Tidsskrift f. Retsvæsen 1963.
2. L'Esprit des Lois. 1748.
3. Tamm 1989 s. 176.
4. Kompendium over jura i Brahetrolleborgs arkiv. I kompendiet gøres opmærksom på, at Holbergs verk nærmest var »ekserperet« fra Samuel Pufendorf, og at Hans Paus værk nærmest var en afskrift af Chr. Wolffs naturretsbøger.
5. Bogen var oversat til dansk efter en fransk oversættelse fra 1718 af »De officio hominis et civis« fra 1673. Det er ikke Pufendorfs

største værk om naturretten, men på grund af oversættelsen nok den mest kendte i Danmark omkring 1750.

Det er interessant at notere, at Pudendorf's pligtlære kaldes naturret – hvor det drejer sig om, at den enes pligt er forudsætningen for den andens ret. Det er et forhold, som vi har en tendens til at glemme i vor tid, hvor begrebet pligt skurrer fælt i manges ører efter 17- og 1800tallets indoktrinerende opdragelse i pligt- og dydslære. Undervisningsminister Bertel Haarder prøver i år på at give begrebet pligt en renaissance ved at søge at indføre det i skolens formålsparagraf. Reaktionen har været stærk.

6. Pligtlæren er her en tillempning af filosofen Chr. Wolffs filosofi i hans »Vernünftige Gedancken von den Menschen tun und lassen« og »Vernünftigen Gedancken vom gesellschaftlichen Leben der Menschen und insonderheit dem gemeinen Wesens« begge fra ca 1720. Der er om ikke verbaloverensstemmelser så dog overensstemmelser i både inddeling og i de enkelte emner, der tages op.
7. Veyviser ved Hr. Justitsraad og Professor Andreas Schyttes Lære over adskillige Grene i den danske Stat især Agerbruget, Handelen, Manufaktur- og Fabriks-Væsenet. Kbh 1775 56 s.
8. Alethophilus og Sincerus i Anledning af »Veyviser ved Hr. Justitsraad og Professor Andreas Schyttes Lære over adskillige Grene i den danske Stat især Agerbruget, Handelen, Manufaktur- og Fabriks-Væsenet.« 1775.
9. Beviis, at Hr Justitsraad og Professor Andreas Schytte ikke er Forfatter af det i Sorøe udkomne Skrift under Navn af Alethophilus og Sincerus i Anledning af Veyviser ved Hr Justitsraad og Professor Andreas Schyttes Lære over adskillige Grene i den danske Stat, især Agerbruget, Handelen, manufaktur- og fabriks-Væsenet. 1775.
10. Kompendium i Brahetrolleborgs arkiv.
11. Interview i Information 27. febr. 1992.
12. Lærebog i dansk retshistorie s. 166, 174.
13. Herman E. Daly og John B. Cobb: Det fælles bedste. En økologisk økonomi for fælleskab og fremtid. 1991.